

Arəstə XUDİYEVA
Azərbaycan Dillər Universiteti
E-mail: lalka81@live.co.uk

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS EPOSUNDA TƏBİƏT MÖVZULU ŞƏXS ADLARININ MİFOLOJİ SEMANTİKASI

Açar sözlər: Azərbaycan dastanları, epik adların semantikasını, mifologiya, Koroğlu, Robin Hud.

Summary

MYTHOLOGICAL SEMANTICS OF NATURE-THEMED PERSONAL NAMES IN AZERBAIJANI AND ENGLISH EPICS

In Azerbaijani and English folklore, the names of characters such as Koroglu, Robin Hood, Khidir, Sayad Peri and Green Knight provide more clues to identify the mythical images to which they are associated. Analysis of Azerbaijani epics and English ballads shows that a number of images that have a semantic connection with mythological imagery at the level of names can be transformed into folk heroes or religious saints in folklore and even in works of art created in a monotheistic religions environment. In this regard, the names of epic characters associated with the cults of nature are also noteworthy. Thus, archaic image names related to cults of nature, including religious semantics are given new meanings and they are adapted to new ideologies.

Keywords: Azerbaijani epics, semantics of epic names, mythology, Koroglu, Robin Hood.

Резюме

МИФОЛОГИЧЕСКАЯ СЕМАНТИКА СОБСТВЕННЫХ ИМЕН ПРИРОДНОГО СОДЕРЖАНИЯ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЭПОСАХ

В азербайджанском и английском фольклоре имена таких персонажей, как Кероглу, Робин Гуд, Хидир, Саяд Пери и Зеленый рыцарь, дают больше подсказок для определения мифических образов, с которыми они связаны. Анализ азербайджанских эпосов и английских баллад показывает, что ряд образов, имеющих смысловую связь с мифологическими образами на уровне имен, могут трансформироваться в народных героев или религиозных святых в фольклоре и даже в произведениях искусства, созданных в среде монотеистических религий. В этом плане заслуживают внимания и имена эпических персонажей, связанных с культурами природы. Таким образом, архаическим именам образов, относящимся к культурам природы, в том числе религиозной семантике, дается новое значение и они адаптируются к новым идеологиям.

Ключевые слова: азербайджанский эпос, семантика эпических имен, мифология, Кероглу, Робин Гуд

Məsələnin qoyuluşu. Təbiət-cəmiyyət və ya təbiət-insan münasibətləri ilkin obrazlı düşüncənin başlıca mövzusunı təşkil edir. İbtidai insanların həyatı böyük ölçüdə hava şəraitindən, təbiət hadisələrindən, meşə və çaylarda heyvanların, balıqların bol olmasından və s. asılı idi. Bu səbəbdən onlar təbiəti öz təsəvvürlərində düşünən və duyan canlı obraz halına gətirir, Günəşi, Ayı, torpağı, meşəni, müxtəlif heyvanları pərəstiş obyektinə çevirir, onları yumşaltmaq, rəhmə gətirmək üçün rituallar icra edirdilər. Təbiət stixiyalarını, kosmik obyektləri təmsil edən mifoloji varlıqlar bütün xalqların mifologiyasında, o cümlədən Azərbaycan (oğuz) və ingilis (anglo-sakson) xalqlarının əcdadlarının mifoloji təsəvvürlərində əsas yeri tutur.

İşin məqsədi: Sonrakı tarixi mərhələlərdə mifoloji inamların sıradan çıxması ilə əski miflə bağlı obrazların adları yeni məna alaraq folklorda mövcudluğunu sürdürür və bəzən daha populyar folklor personajlarına çevrilir. Bu kontekstdə Azərbaycan və ingilis folklorunda Koroğlu, Robin Hud, Xızır, Sayad Pəri, Yaşıl Cəngavər (Green Knight) kimi personajların adları həmin semantik baği öyrənmək üçün daha çox ipucları verir.

İşin məzmunu. Azərbaycan folklorunun ən populyar qəhrəmanlarından olan Koroğlunun adı, koroğluşünaşların qənaətinə görə, arxaik semantikada mifik Boz qurd obrazı və ya yer ruhu – gorla bağlı olsa da (Qurdoğlu//Goroğlu), sonralar xalq etimologiyasında “Kor kişinin oğlu” və ya “Kür (dılıqanlı) adamın oğlu”, “Kürd oğlu” kimi izahlar qazanıb. Bu şəkildə mifik qəhrəmandan epos qəhrəmanına transformasiya olunub və əvvəlki mifik anlamını itirib. Eyni şeyi tipoloji baxımdan Koroğluya çox yaxın epik qəhrəman Robin Hud haqqında da demək mümkündür. İngilis dilindəki “hood” (başlıq, kapüşon) sözü ilə əlaqələndirilib “Kapüşonlu Robin” kimi başa düşülən obrazın arxaik mifoloji varlıqlarla əlaqəsi vardır. Diqqət etsək deyə bilərik ki, Robin Hud ilk növbədə meşə ruhları ilə bağlı obrazdır. Bu bağlılıq təkcə onun meşədə yaşaması və mükəmməl ovçu – oxçu olması ilə məhdudlanmır. Məsələn, bu qəhrəman haqqında balladanın bəzi variantlarına görə Robin Hud məşhur ovçu və meşəbəyinin oğlu idi. Digər variantlara görə isə, anası qeyri-qanuni yolla hamilə olmuş, atasının qəzəbindən qorxaraq meşəyə qaçmış və körpəni – gələcək Robin Hudu “yaşıl meşədə, inciçəklər arasında” dünyaya gətirmişdi (12, 36-40).

Robin Hud obrazının meşə ilə sıx bağlantısını nəzərə alıb, onun qədim anqlo-sakslar, alman tayfaları və skandinavlar arasında Pak və ya Puk (Puck) adlı meşə ruhları ilə bağlı inamlar sistemindən qaynaq aldığını düşünə bilərik. İngilislər bu meşə ruhunu Robin Hudfelou (Robin Goodfellow) kimi də adlandırırırlarmış. Robin Hud haqqında əfsanədə qəhrəman və onun dəstəsinin ov, qonaqlıq, əyləncə ilə bağlı tərəfləri son dərəcə qabarıqdır. Robin Hud haqqında çoxsaylı balladalarda deyilir ki, o varlı-karlı adam kimi böyüdüyündən, əlindən heç bir sənət, hətta ticarət etmək də gəlmirmiş. Robin Hud tənha qaldıqda başına özü kimi tərbiyə görmüş, amma kasıb olan cavanları toplayıb, şadlıq içində yaşamaq üçün Nottinqem yaxınlığındakı Şervud meşəsinə yola düşür. Burada çoxlu maral sürüləri varmış. Robin Hud və onun dəstəsi yaxşı oxçu olduqlarından heyvanları ovlayıb, günlərini əyləncə ilə keçirirlər. Burada onlar tezliklə soyğunçulara çevrilirlər və bundan sonra pulundan olmaq istəməyən heç bir kişi yolunu Şervud meşəsindən salmır. Robin Hud və dəstəsi təkcə Şervud meşəsilə kifayətlənməyib, bəzən İngiltərənin başqa yerlərini də soyurlar. Tezliklə onun dəstəsindəki adamların sayı 100-ə çatır. Onlar İngiltərənin ən boylu-buxunlu, ən yaxşı və ən cəsarətli adamlarına çevrilirlər. Robin Hud dəstəsindəki adamlara xüsusi paltarlar geyindirir. O, özü hər zaman al qırmızı, adamları isə yaşıl rəngdə örtük (palto), şalvar və papaq geyinirdilər (9). Bu rəvayətlər epik qəhrəmanın arxetipini birbaşa olaraq meşə ilahələri, ovculuqla bağlamağa imkan verir.

Azərbaycan dastanları içərisində, məsələn, “Əmrah” dastanında Sayad Pəri obrazının da həm ad, həm funksiya baxımından meşə ilahələri ilə maraqlı bağlantısını hiss etmək olar. Bunu nəinki onun Ovçu Pəri mənası verən adında, eləcə də bağın – meşənin keşiyini çəkməsində, atası Mahmud kişinin ov tərlanı saxlamasında və Əmrahı bu tərlana yaxşı tərif deyə bildiyinə görə əfv edib qızını ona verməsində görmək olar (2, 146).

Tipoloji baxımdan Robin Hud obrazına yaxın olan Koroğlu obrazının da adı təbiət stixiyaları ilə bağlanır. Koroğlu ilə Robin Hud hər ikisi cəsarətli, mərd qacaqlar olmaqla yanaşı, təbiət qoynunda yaşayan şən və səxavətli personajlardır. Bu baxımdan, onların hər ikisinin mifoloji genezisi təbiət kultlarına bağlanır və bu, müəyyən səviyyədə onların adlarında öz funksionallığını qoruyub saxlayır. Görkəmli mifoloq Mirəlli Seyidova görə Koroğlu mifik semantikasını etibarilə dağ kultu ilə bağlı idi. Alimin qənaətinə, türk-Altay xalqlarının təsəvvürlərində yeraltı ruhlər kor təsəvvür edilirdilər və Alı kişi obrazında dağ, çöl ruhləri ilə bağlı bu cür təsəvvürlər əks-səda tapmışdı (10, 184-207). Folklorşünas Elçin Abbasov “Koroğlu”ya həsr olunmuş monoqrafiyasında isə göstərirdi ki, “Koroğlu”da dağ ruhunun döşlərindən süd əmmək kimi qədim şaman təsəvvürləri qorunub saxlanılıb (1, 58). Şamanlardan əlavə türk mifik qəhrəmanların aid edilən bu motiv Koroğlunun eposda Qoşabulaq kimi verilən bulağın ağ süd kimi köpüklü suyundan içməsində izlənilə bilər. Bu sudan içdikdən sonra Koroğlu həm yenilməz qəhrəmana çevrilir, həm də ona aşılıq verilir. Koroğlunun digər türk xalqları arasında yayılmış variantlarında qəbirdə doğulması onun yerin övladı olması anlamına gəlir. Bəzi variantlarda o, gorda ölü ananın döşlərini əmir, yer altında böyüyür. Dastanın Orta Asiya variantlarının birində deyilir ki, Qızılbaş hökmdarı tərəfindən kor edilən Rauşenbekin arvadı Akanay ölür, amma qəbirdə bir oğul doğur. Uşaq bir müddət qəbirdə böyüyür. Allah-taala çiltanları uşağı xilas etmək və ona ad vermək üçün göntərir (3, 54-55). Beləliklə, Koroğlu adını qəhrəmana qırxlar (çiltanlar) verir. Azərbaycan folklorşünaslığında Koroğlunun ovçuluq və meşə ruhləri ilə əlaqəsi barədə araşdırmalar aparılmamışdır. Halbuki, dastanın bir-neçə qolunda dəlilərin ova çıxmasından bəhs edilir. Qeyd edək ki, bir çox “Koroğlu” mətnlərində qəhrəmanın məskəni Çəmli-bel, Şəmli-bel, Çamlı-bel adlandırılır. Bu da təkcə çənli-çiskinli dağ beli deyil, eyni zamanda şam (cam) ağacları ilə örtülü dağ beli kimi başa düşülür.

Azərbaycan folklorunda yemək-icmək, əyləncə məclisləri meşə, çöl ruhləri – qulyabanılar, cinlər, alarvadılar ilə bağlı miflərdə sıx-sıx keçir: insanlar çöldə, meşədə tez-tez belə şadlıq məclislərinə rast gəlir, orada qonaq edilir, qabağına min cür təamlar qoyulur, amma “Bismillah” dedikdə hər şey yoxa çıxır. Qədim yunan miflərində təbiət ruhləri – nimfa və satirlər meşələrdə, çay sahillərində yaşayan və eyş-işrətlə məşğul varlıqlar kimi təsəvvür edilirdilər. İstər Robin Hod, istərsə Koroğlu daha çox gəncliyi, şadlıq əyləncəsi təcəssüm etdirirlər. Onlar da daim şadlıq, yeyib-icmək məclisləri təşkil edir, bütün varidatlarını bu məclislərə xərcləyirlər. “Koroğlu” dastanında tez-tez qeyd olunur ki, Koroğlunun çoxsaylı qonaqlıqları səbəbindən Çənlibeldə “yeməyə-icməyə bir şey qalmamışdı”. Beləliklə, biz deyə bilərik

ki, Koroğluda nə qədər səma, göylərlə bağlı “Tanrı oğlu” xarakteri əks olunubsa, bir o qədər də təbiət (çöl, dağ, meşə) ruhları ilə bağlı qədim təsəvvürlər cəmlənib. Professor Füzuli Bayat yazmışdır ki, Koroğlunun bəzi şeirlərində qəhrəmanın adının Hor, Horişan olduğunu nəzərə alsaq, onun məna dairəsini şumerlərdəki aparıb çıxara bilərik. O, şumer dilində kür (ölülər dünyası, mağara, oyuq), buryat dilində hüür (yeraltı dünya), farsçada gor (qəbir), yakut dilində korçak (ölən şamana taxtadan hazırlanmış tabut) və türk dilində kur, kurqan kəlmələrini yer, yeraltı dünya ilə əlaqələndiyini diqqətə çatdırmışdır (3, 127). Bu da onu həm də ölüb dirilən təbiət tanrısı kimi xarakterizə etməyə imkan verir. Burada Koroğlunun ova çıxması, lakin borana düşüb qarın altında qalması, qar əridikdən sonra dirilməsi barədə Azərbaycan mifini xatırlamaq olar. Maraqlıdır ki, bəzi bölgələrdə yaz girəndə tədricən istiləşmə ilə əlaqədar yerdən qalxan buxarı “Koroğlu bıığı” adlandırırlar.

“Koroğlu”da təcəssüm olunan digər bir əski obraz Əli obrazıdır. Bu bağlılıq Koroğlunun həqiqi adının bəzən Rövşən Əli kimi verilməsində də izlənilir. Bu adda mifoloji işıq-qaranlıq qarşıdurmasının islam-kafirlər qarşıdurmasına transformasiya prosesi əks olunur. İslamın pərvəriş tapdığı ilk əsrlərdən etibarən müsəlman dünyasında fiziki və mənəvi güc simvolu kimi “Allahın şiri”, “Şahi-mərdan” ləqəbləri ilə məşhur olan və eyni zamanda ilahi elmin qapısı sayılan Əli ilə bağlı çoxsaylı folklor süjetləri, əfsanə və rəvayətlər intişar tapmışdı. İslam mistisizmində, sufi ədəbiyyatında Həzrət Əli xüsusi mövqeyə malik idi. Xalq arasında Əli kultu intişar taparaq qədim mif qəhrəmanları ilə qarışmış, folklor obrazlarına transformasiya olunmuşdu. “Koroğlu” dastanının müxtəlif versiya və variantlarında Əli (Alı) Koroğlunun atasının adı, bəzən öz adı, bəzən babasının adı kimi verilir:

Koroğlunun bir atı var, koşandır,
Hər addımı Ərdəbildir, Keşandır,
Bolu bəyim, adım Əli Ruşandır,
İnan, paşam, mən Koroğlu deyiləm (3, 133).

Demək olar ki, dastanın bütün variantlarında Əli eyni zamanda Koroğlunun piri, mədədkarı kimi çıxış edir.

Koroğlu der atda hünər var ola,
Şahi-mərdan qoç igidə yar ola,
Şəmşir dava günü əldə dal ola,
Dəstgirim Məhəmməd, Əli gərəkdə (5, 100).

Və yaxud:

Əlini mən yar bilmüşəm,
Ağayı Qənbər bilmüşəm,
Kəndim də hünər bilmüşəm,
Neyçün keçərəm sandan mən? (5,126).

Beləliklə, Koroğlu adının struktur semantikasi göstərir ki, bu adda bir çox mədəni-tarixi laylar və mifoloji əksliklər birləşmiş və müxtəlif mətnlərdə funksionallaşa bilmişdir. İngilis epik mətnləri içərisində rastlanan Yaşıl Cəngavər (Green Knight) Azərbaycan folklorunda Həzrət Əli, Xızır İlyas kimi obrazlarla tipoloji bənzərliyinə görə diqqət çəkir. “Ser Haveyn və Yaşıl Cəngavər” Kral Artur haqqında

hekayətlər silsiləsindən ən məşhurlarından biri sayılır. Haveyn əsl ingilis epik qəhrəman tipidir. Kral Artur Kamelot qəsridə yeni ili qarşılamağa hazırlaşarkən birdən zala yaşıl geyimli, saçları dağınıq sirli bir atlı daxil olur. Bir əlində palıd budağı, bir əlində nəhəng balta tutmuş bu cəngavər zaldakılara müraciət edərək mərdlik, cəsarət, hünər və sədaqətini yoxlamaq üçün bir igid istəyir. Yaşıl paltarlı cəngavər deyir ki, kimin cəsarət varsa, çıxıb bu balta ilə onun başını üzsün. Amma bir şərtlə ki, düz bir il sonra bu yerdə olmalıdır ki, mən də ona cavab zərbəsi endirim. Heç kəs qabağa çıxmıyanda Yaşıl Cəngavər Kral Arturun cəngavərlərini lağa qoyur. Əsəbiləşən Artur baltanı alıb onu öldürmək istədikdə Haveyn irəli atılır. Arturun əlindən baltanı alıb Yaşıl Cəngavərin üstünə gedir. Yaşıl Cəngavər atdan düşüb boynunu əyir və Haveyn bir zərbə ilə onun başını bədənindən ayırır. Başsız olsa da, Yaşıl Cəngavər yığılmır, başını yerdən götürüb atına minir. Baş dillənir və deyir ki, Haveyn düz bir il sonra elə bu yerdə onu gözləsin. Aradan keçən müddətdə Haveynin başına bir çox macərələr gəlir. Nəhayət vaxt tamam olur. Yaşıl Cəngavər heç nə olmamış kimi at belində, sağ-salamat peyda olur. Haveyn qorxmadan başını uzadır. Amma naməlum cəngavər üç dəfə baltasını qaldırıb salır və sonda Haveynin mərdliyini etiraf edir. Bu bir ildə onun özü də bilmədən bir sıra sınaqlardan keçirildiyini söyləyir. Bəzi günahları olsa da, bağışlandığını bildirir. Yaşıl Cəngavər öz adının “Bernlack de Hantdesent” olduğunu deyərək qeyb olur (11, 384-431).

Yaşıl Cəngavər ingilis folklorunda Jack in the Green, Jack o' the Woods, Green Man adları ilə bilinən mifoloji personajla bağlı ola bilər. Yaşıl təbiəti, həyatı, diriliyi təcəssüm etdirən bu mifoloji personajın kelt mənşəli olduğunu ehtimal edə bilərik. Dastanda aşıq-aşkar qədim kelt əfsanələri və mifologiyası elementlərinin iştirakına baxmayaraq, burada xristian dini motivlərinin olduğunu vurğulamaq lazımdır. Haveyn haqqında dastanda qədim german xalqlarının tanrı Tor haqqında təsəvvürləri ilə xristian əfsanələri cümləşmişdir. Yaşıl Cəngavərə “kafir” germanların Tora ithaf etdikləri nəhəng Donar (Torun) palıdını baltalayıb kəsən və ikonaqrafiyada əllərində balta və palıd budağı ilə təsvir olunan müqəddəs rahib Bonifatsinin (VIII əsrin I yarısı) cızgıları verilib. Anqlo-saksonlar və keltlərlə müqayisədə əsasında işıq-qaranlıq oppozisiyası dayanan rəng komponentli adlar türk xalqlarının dastanlarında kifayət qədər çoxdur: Qonur bay, Boz oğlan, Qara xan, Ağ dev, Qara dev və b. Azərbaycan folklorunda yaşıl və yaşıllıq anlamı ilə assosiasiya olunan əsas obraz Xıdırıdır. “Xıdır” sözü bəzi alimlərə görə ərəb mənşəli olub “yaşıl” anlamı verir (4, 222). Onun folklor semantikasına həyat, təbiətin oyanışı, bərəkət, törənişlə bağlıdır. Maraqlıdır ki, Xızır kimi “Kral Artur”dakı Yaşıl cəngavər də ölməzdir: kəsilmiş başını götürüb gedir, baş yenidən bədənə birləşir. Bu xüsusiyyət onu ölüb-dirilən tanrı obrazına bağlayır.

Avropa xalqlarının folklorunda Xızıra oxşar, yaşıllıqla, su ilə bağlı Qlaukos obrazı da var idi. Onu dəniz tanrısı və ya ölümsüzlük otu yeyib əbədi həyat qazanmış orakul-peyğəmbər hesab edirdilər. Azərbaycan folklorunda Xızır obrazı xeyir-bərəkət, istilik, xilaskarlıqla bağlanır. Böyük çillə ilə Kiçik çillənin qovuşduğu 7-8 gün, bəzən fevralın ilk həftəsi, Kiçik çillənin ortası Azərbaycan

folklorunda Xıdır Nəbi günləri adlandırılır. Xıdırla bağlı çoxsaylı nəğmələr onu yazın gəlişi ilə bağlayır:

Xıdır girdi, qış girdi,
Xıdır çıxdı qış çıxdı (7, 39).

Və ya:

Xıdır Nəbi, Xıdır İlyas,
Bitdi çiçək, oldu yaz (8, 230-231).

Xızır obrazı, qeyd etdiyimiz kimi, ərəb dilində “yaşıl adam” mənası verən “Hadr/Xidr”la bağlansa da, onun adının türk dillərində “xız”, “qızınmaq” (qor, atəş) sözləri ilə əlaqəli olduğunu da iddia edənlər vardır (6, 51-52). Azərbaycan folklorunda Xızır sevgililəri bir-birinə aşiq edən (buta verən), qovuşduran, dərdlilərin dərdinə çarə qılan, övladsızlara övlad verən, yol azanları xilas edən, bundan başqa bahar gətirən müqəddəs obraz kimi çıxış edir.

Nəticə. Beləliklə, Azərbaycan dastanları və ingilis balladaları üzərində təhlillər göstərir ki, ad səviyyəsində mifoloji təsəvvürlərlə semantik bağlantısını saxlayan bir sıra obrazlar folklor, ədəbiyyatda, hətta monoteist dini mühitdə xalq qəhrəmanlarına, dini müqəddəslərə transformasiya oluna bilirlər. Bu obrazlar epik mətnlərdə bir növ xilaskar, imkansızların pənahı, çətinlik içində olan insanların yardımçısı funksiyası daşıyırlar. Bu da həmin obrazların ilkin inam sistemlərində nə qədər önəmli yer tutmasından xəbər verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov E. Koroğlu: poetik sistemi və strukturu. Bakı, Nurlan, 2008, 140 s.
2. Azərbaycan dastanları, 3-cü cild. Bakı, Çıraq, 2005, 440 s.
3. Bayat F. Koroğlu Destanı: Türk Dünyasının Koroğlu Fenomenolojisi. İstanbul, Ötüken, 2009, 204 s.
4. Boratav N. 100 soruda türk folkloru. İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1999, 272 s.
5. Koroğlu. Paris nüsxəsi (çapa hazırlayan, ön söz qeyd və şərhlərin müəllifi İ. Abbaslı). Bakı, Ozan, 1997, 208 s.
6. Qafarlı R. Mifologiya, II cild. Bakı, Elm və Təhsil, 2019, 432 s.
7. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, I kitab. Bakı, Elm və təhsil, 2012, 464 s.
8. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IV kitab. Bakı, Elm və təhsil, 2013, 460 s.
9. Robin Hood and Other Outlaw Tales. Michigan: Medieval Institute Publications, 1997, 723 p.
10. Seyidov M. Alı kişi və Koroğlu obrazlarının prototipləri haqqında // «Azərbaycan» jur., №3, Bakı, 1978, s. 184-207.
11. Сэр Гавейн и Зеленый Рыцарь / Английские предания и легенды. Москва, АСТ Астрель, 2004, с. 384-431.
12. Три баллады о Робин Гуде / Маршак С. Собрание сочинений в 8 томах. Т. 4. Москва, Художественная литература, 1969, с. 36-45.

